

Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu

Mücahit ÖZÇELİK

Erciyes Üniversitesi

ÖZÇELİK, Mücahit, Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu. CTAD, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), 16-39.

Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında yeterli kaynağın ayrılmadığı Osmanlı hapishanelerindeki tutuklu ve hükümlü sayısı 1919 yılında 28.000 kişiye ulaşmıştı ki bu, o dönemin hapishanelerinin fiziki şartları düşünüldüğünde oldukça yüksek bir rakamdı. Hapishanelerin savaş döneminde ihmal edilmişliğine çözüm bulmak amacıyla Mütareke Dönemi'nde İçişleri Bakanlığınca görevlendirilen müfettişler vasıtasıyla hapishaneler teftiş edilerek eksiklikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İtilaf Devletleri de Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası hapishanelerdeki esirler, Ermeniler ve Gayri Müslimlerin serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla hapishaneler üzerinde bir denetim oluşturmuştur. Bu denetim neticesinde İtilaf Devletleri temsilcilerince oluşturulan heyetler de Osmanlı hapishanelerini teftiş ederek eksiklikleriyle ilgili raporlar hazırlamıştır. Gerek hükümet yetkililerince ve gerekse İtilaf Devletleri teftiş heyetlerince hapishanelerle ilgili hazırlanan bu raporlarda; fiziki yetersizlik, temizlik sorunu, güvenlik sorunu, düzensizlik, mahkûmların tedavileri, kayıtların kötü tutulması, beslenme yetersizliği, tutuklu ve hükümlülerin ayrılmaması, mahkûmların çalıştırılmaması ve yöneticilerin yetersizliği gibi problemlere dikkat çekilmiştir. Fakat hapishanelerde belirtilen eksikliklerin birçoğu ancak yeni binaların inşası ile halledilebilirdi ve Mütareke Dönemi'nin ağır şartları bunları sağlamaktan oldukça uzaktı. Ayrıca hapishane müdürleri ile çalışanlarının yetersizliği ve vurdumduymazlığı da hapishanelerdeki ortamı bir kat daha kötüleştirmekteydi. Hapishane teftişleri hapishanelerde bulunan tutuklu sayısının çokluğundan dolayı yavaş işleyen adalet sistemini de gözler önüne sermiştir.

Anahtar Sözcükler: Mütareke Dönemi, Osmanlı Hapishaneleri, mahkûm ve tutuklu, İtilaf Devletleri

ÖZÇELİK, Mücahit, The Conditions of Ottoman Prisons in the Armistice Period. CTAD, Year 7, Issue 14 (Fall 2011), 16-39.

During the years of World War I general negligence of the Ottoman prisons caused deterioration on health and well-being of the inmates whose number approximately

reached 28,000 in 1919. Inspectors were appointed by the Ministry of the Interior in order to determine and settle the main deficiencies in prisons in the armistice period. Apart from the governmental authorities inspection councils of the Entente also dealt with the prison system in order to release the prisoners of war, Armenians and the non-Muslims. The inspection reports prepared by both sides stressed those deficiencies such as physical disability, dirtiness, non-security, disorder, medical treatment of the inmates, registration problems, low quality of nutrition, insufficient segregation of convicted prisoners and detainees, discouragement of the inmates for labor and disqualified administrators. Problems derived from overcapacity could have only been settled through the construction of new facilities. However, the physical and financial restrictions at the armistice period made that outcome highly improbable. Furthermore unawareness of either the directors and the staff in prisons deteriorated the circumstance. Finally, inspection on the situation of the prisons also revealed cumbersomeness in the justice system due to the overcapacity.

Keywords: Armistice period, Ottoman Prisons, detainees and convicted people, Allied Powers, inspection

Giriş

Hapis, sanık veya suçlunun yargı kararıyla bir yere kapatılarak hürriyetinin kısıtlanması anlamında bir hukuk terimidir. Hapis, önceleri suçluyu cezalandırmaktan ziyade cezası belirleninceye veya infaz edilinceye kadar suçlunun bir yerde tutulması anlamını taşımaktaydı. İlkçağlardan itibaren bazı toplumlarla birlikte ilkel denilebilecek nitelikte hapishaneler kullanılmaktaydı. Hapis, bir ceza olarak öncelikle kilise hukukunca kabul edilmiş olduğundan Avrupa'daki ilk hapishaneler kilise bünyesinde manastırlarda kurulmuştur.¹ Avrupa'da hukuk ve insan haklarında meydana gelen gelişmelere paralel olarak hapishane şartları ve mahkûm hakları da gelişmiş² ve bugünkü anlamda ilk hapishane 1596'da Amsterdam'da açılmıştır.³

Osmanlı'da ilk hapis olayı; Yıldırım Bayazid tarafından Germiyanoglu Yakup Bey ve adamlarının hapsedilmesi hadisesidir. Osmanlı tarih kaynaklarının verdiği bilgilere göre padişaha karşı gelen ve siyasi suçlu görülen kişiler hapisle cezalandırılmaktaydı. Reâyanın hapsedildiğine dair ilk dönem kaynaklarında bir

¹ Alev Çakmakoglu Kuru, *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Yüksek Kurumu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2004, s. 12-13.

² Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 31-34.

³ Demirbaş, *age.*, s. 13.

bilgi mevcut değildir.⁴ Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde hapis cezası ve uygulaması asli ve yaygın bir ceza olarak görülüyordu. Ağır suçlardan mahkûm olanlara *kürek*, *prangaya vurma*⁵ ve *kalebendlik* gibi cezalar verilmekteydi. Kalebendlik; mahkûmun Foça, Bodrum, Amasra ve Sinop gibi kalelerde belli bir süre tutulmasıydı. Osmanlı Dönemi'nde suçluların kapatıldıkları mekânlara ise *zindan*, *mabbes* ve *tomruk* gibi isimler verilmekteydi.⁶

Osmanlı Devleti'nin son dönemine ait belgelerde de suçlunun ve zanlının hapsedildiği mekân *hapishane* ve *mabbes* kelimeleri ile ifade edilmiştir.⁷ Mahbes olarak adlandırılan ve haklarında bir hüküm kesinleşmemiş olan suçluların alıkonulduğu bu mekânlar, hapishane amacıyla inşa edilmiş yapılar olmayıp hükümet konağının mahzeni veya kale ve saray gibi binaların içerisinde özel ayrılmış yerlerdi.⁸

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda batılılaşmanın etkisiyle devlet yönetiminde yapılan düzenlemelerin adli sisteme de yansiyarak suçluların cezalandırılması yöntemi olarak hapishanelerin ortaya çıkışının Avrupa'yla eşzamanlı gerçekleştirildiği söylenebilir.⁹ Bu süreçte Batı'da olduğu gibi Osmanlılarda da cezalandırma sisteminde değişiklikler olmuş ve suçluların cezalandırılmasında zindan ve mahbesten, hapishaneye doğru geçiş başlamıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta asli ve yaygın bir ceza olarak görülmeyen hapis cezasının etkin bir cezalandırma yöntemi olarak görülüp ceza ve infaz hukukunda sağlam bir yer edinmesinde Tanzimat Dönemi'nin 1840-1851-1858 tarihli ceza kanunlarının da önemli payı olmuştur.¹¹ Gerek ihtiyaçlar ve gerekse Avrupalı devletlerin beklentisi doğrultusunda 1858'den itibaren hapishanelerin şartlarının düzenlenmesi için de çalışmalara başlanmıştır. 1876 yılından itibaren ise hapishanelerin modernleştirilmesine daha da hız verilmesinin yanında,

⁴ Necdet Öztürk, "Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)", *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 101-127.

⁵ Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzyıllarca Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Basım Yılı Yok, s. 163.

⁶ Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler* (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 32-33.

⁷ Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, (Bahar 2011), s. 351.

⁸ Mehmet Temel, "XX. Yüzyıl Başlarında Mentеше Sancağı Hapishaneleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, (Güz 2009), s. 111.

⁹ Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar* (Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Basım Yılı Yok, s. 201.

¹⁰ Ahmet Çiçen, *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi İslabatu* (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 5.

¹¹ Ali Bardakoğlu, "Hapis", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, s. 54-64.

hazırlanan nizamnamelerle hapishanelerde kadınlara da bir bölüm ayrılmaya başlandı.¹²

Hapishanelerle ilgili ilk ciddi çalışmalar ise II. Abdülhamit döneminde planlandı.¹³ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde 1880 tarihinden itibaren hapishaneler Adliye Nezaretinden alınarak Dâhiliye Nezaretine bağlanmış ve 20 Mayıs 1880'de 97 maddelik *Tevkiyhaneler ve Hapishaneler Nizamnamesi* yayımlanarak hapishanelerin statüsü belirlenmiştir.¹⁴ Hapishaneler; *tevkîyhane*, *hapishane*, *hapishane-i umumi* olarak üçe ayrılmış ve her kaza, liva ve vilayet merkezinde hapishane açılmasına karar verilmiştir.¹⁵

Bir taraftan var olan binaların tamiratını gerçekleştiren, diğer taraftan yeni hapishaneler inşa eden devlet, yeni yapılan hapishanelerin daha modern olması için de çaba sarf etmiştir.¹⁶ Hapishanelerle ilgili yapılacak düzenlemelerde fiziki şartların iyileştirilmesi, mahkûmların çalıştırılmaması, mahkûmların beslenme ve sağlık giderlerinin karşılanması amaçlanıyordu. Ayrıca hapishanelerin yaygınlaştırılması, her vilayet, liva ve kazada mahalli hapishanelerin yapılması düşünülüyordu.¹⁷ Çünkü hapishane olarak kullanılan mevcut binaların küçük ve yetersiz olmasından dolayı hapishanelerdeki hükümlü ve tutuklu sayısı kapasitenin çok üstündeydi.¹⁸ Bu dönemde hapishane sayısının ve kapasitelerinin yetersizliğinden dolayı hapishanelerde oluşan yoğunluk II. Abdülhamit'in tahta çıkış yıldönümlerinde ve doğum gününde siyasi, suikast ve tecavüz gibi suçların dışında cezalarının üçte ikisini tamamlayan mahkûmların affedilmesiyle azaltılmaya çalışılıyordu.¹⁹ Fakat hapishanelerde görülen eksikliklere bağlı olarak II. Abdülhamit döneminde planlanan reformların birçoğu ekonomik ve bürokratik sıkıntılardan dolayı gerçekleştirilememiştir.

Ahmet Şerif muhabir olarak 1909 yılından itibaren Anadolu'da gerçekleştirdiği gezilerle ilgili *Tanin* gazetesinde yayımlanan gezi notlarında Anadolu'nun değişik il ve ilçelerinde gördüğü hapishanelerin neredeyse

¹² Ali Karaca, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 154-156.

¹³ Saadet Tekin, Sevilay Özkes "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *ÇTTAD*, Cilt VII, Sayı 16-17, (2008/ Bahar-Güz), s. 187-189.

¹⁴ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 291.

¹⁵ Demirbaş, *agm.*, s. 31-34.

¹⁶ Saadet Tekin, "Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı 24, (2008), s. 207-208.

¹⁷ Tekin, Özkes, *agm.*, s. 187-189.

¹⁸ Gönüllü, *agm.*, s. 387-389.

¹⁹ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Basım Yılı Yok, s. 190-194.

tamamının; rutubetli, pis, havasız, ışsksız, sağlıksız ve dar yerler olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Bu durum hapishanelerle ilgili köklü çalışmaların yapılması gerektiğini göstermekteydi.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yönetime gelen İttihat ve Terakki hükümetleri ise hapishanelerle ilgili sıkıntılara köklü çözüm üretmek istiyordu. Bu amaçla 1911 yılında Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak *Hapishaneler Müdüriyeti Umûmiyesi* kurulmuş ve 18 Ocak 1912 tarihinde hapishanelerle ilgili ayrıntılı bir durum tespiti çalışması yapılarak, toplanan bilgiler ışığında hapishanelerin ıslahı için 4 Nisan 1912'de reform çalışmaları başlatılmıştır.²¹ İttihat ve Terakki yönetimlerinde 1912, 1914 ve 1917 yıllarında yapılan bu ıslah çalışmalarında tüm hapishane ve ıslah evlerinin tek tip bir mimari plan dâhilinde iyileştirilmesi ve yenilenmesi, bahçeli hapishaneler inşa edilmesi, sağlık koşullarının modern esaslara göre yeniden düzenlenmesi gibi hedefler belirlenmiştir.²² Fakat II. Meşrutiyet döneminde de yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar²³ ile Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı koşullarında hapishanelerin ıslahı için gerekli kaynak ve zaman ayırmaya imkân bulunamamıştır.²⁴

İttihatçılar döneminde merkezîyetçi yapısını ve gücünü devam ettirmek isteyen devlet anlayışından dolayı imkânsızlıklara rağmen hapishaneler konusu kuşkusuz önemli bir yer oluşturmaktaydı. Bundan dolayı savaş şartlarına rağmen hükümet, Birinci Dünya Savaşı yıllarında psikiyatri alanında tıp eğitimi almış ve hapishane müdürlüğü yapmış olan Alman Doktor *Paul Pollitz*'i Hapishaneler Umum Müfettişi olarak görevlendirmiştir. Paul Pollitz Anadolu'daki hapishaneleri 1917-1918 yıllarında teftiş ederek hapishaneler konusunda yapılacak düzenlemeler için raporlar hazırlamıştır.²⁵ Bu raporlar çerçevesinde Almanya'dan alınan borçla 1917'de büyük merkezlerde numune hapishaneler inşasına başlanmışsa da bunların inşası Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bile tam olarak bitirilememiştir.²⁶

²⁰ Ahmet Ali Gazel, "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Notlarında Osmanlı Hapishaneleri", *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 143-151.

²¹ Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Basım Yılı Yok, s. 212-238.

²² Temel, *agm.*, s. 113.

²³ Tekin, Özkes, *agm.*, s. 187-189.

²⁴ Temel, *agm.*, s. 113.

²⁵ Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi", *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 174-177.

²⁶ Adak, *age.*, s. 20.

1919 yılında Osmanlı Devleti hapishanelerinde bulunan mahkûm ve tutuklu sayısı aşağıdaki tabloda belirtildiği şekliyle toplam 28.000 kişiye ulaşmıştı ki bu, o dönemin hapishanelerinin fiziki şartları düşünüldüğünde oldukça fazla bir sayıydı. Hapishanelerde bulunan tutuklu ve hükümlü sayısının fazlalığı; bütçeden ayrılan ödeneklerin ve bu kişilere sunulan imkânların yetersiz kalmasına neden olmaktaydı.

VİLAYET	MAHKÛM	TUTUKLU	TOPLAM SAYI
İstanbul Vilayeti	550	350	900
Edirne Vilayeti	600	420	1020
Adana Vilayeti	750	755	1505
Ankara Vilayeti	930	820	1750
Aydın Vilayeti	1850	1430	3280
Erzurum Vilayeti	350	280	630
Bitlis Vilayeti	450	480	930
Hüdavendigâr Vilayeti	1050	630	1680
Diyarbakır Vilayeti	750	725	1475
Sivas Vilayeti	880	1055	1935
Trabzon Vilayeti	300	400	700
Kastamonu Vilayeti	1250	630	1880
Konya Vilayeti	950	650	1600
Mamuratül-Aziz Vilayeti	550	300	850
Van Vilayeti	300	350	650
Erzincan Sancağı	50	150	200
Urfa Sancağı	200	150	350
İzmit Sancağı	255	155	410
İçel Sancağı	90	100	190
Eskişehir Sancağı	220	165	385
Bursa Sancağı	650	260	910

Teke Sancağı	220	230	450
Canık Sancağı	50	160	210
Çatalca Sancağı	60	55	115
Karesi Sancağı	650	220	870
Kala-i Sultani Sancağı	130	220	350
Kayseri Sancağı	230	140	370
Afyonkarahisar Sancağı	210	150	360
Kütahya Sancağı	300	350	650
Menteşer Sancağı	350	120	470
Bergama Sancağı	210	220	430
Niğde Sancağı	240	350	590
TOPLAM	15625	12470	28095²⁷

Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrasında Hapishaneler

Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi gereği, İtilaf Devletleri'ne mensup savaş esirleri ve Ermenilerden tutuklu ve hapis olanların da tahliye edilmeleri gerekiyordu.²⁸ Bundan dolayı hapishanelerde tutuklu bulunan İtilaf Devletleri vatandaşları, suçları ne olursa olsun, Mondros Ateşkes Antlaşması gereği serbest bırakılmıştı.²⁹ Bu gelişmeden sonra İtilaf Devletleri için Mondros'un 4. maddesi Osmanlı yönetimi üzerinde siyasi nüfuz kurmayı amaçlayan bir maddeye dönüşmüştü.³⁰ Madde askeri nitelikli gibi gözükse de İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek için kullandığı bir araç haline gelmişti.

Mondros Ateşkesi sonrası esirler ve Ermeniler serbest bırakılmasına rağmen İtilaf Devletleri fevkalade komiserleri, 12 Ağustos 1919'da yaptıkları toplantıda, Mütareke Komisyonu üyelerince hapishanelerin teftiş edilmesine karar vermişlerdir.

²⁷ Tekin Özkes, *agm.*, s. 192.

²⁸ BOA. HR. SYS. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısım*, Dosya No:2232 Gömlek No:43.

²⁹ BOA. DH. ŞRF. *(Dâbiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri)* Dosya No:96 Gömlek No:152.

³⁰ Selçuk Ural, "İtilaf ve Ermeni Esirlerin İadesi Meselesi", *Atatürk Dergisi*, C III, Say 3, (Ocak 2003), s. 154.

Hapishanelerin İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından teftiş edileceğinin anlaşılmasından sonra Osmanlı hükümeti tarafından değişik illere yazılan yazılarla görevliler bu durumdan haberdar edilerek özellikle sağlık koşullarına olabildiğince dikkat edilmesi ve böylece herhangi bir eleştiriye ve itiraza meydan bırakılmaması istenmiştir. Bu teftişlerde İtilaf Devletleri heyetine Hapishaneler İdare-i Umumiye Mümeyyizi Bekir Bey'in refakat etmesi kararlaştırılmıştır. Mütareke Komisyonunca da hapishaneleri teftiş etmek üzere muhtelif bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon üzerinden İstanbul başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çoğu hapishaneye müdahale edilmiştir.³¹ Böylelikle Osmanlı hapishaneleri de Anadolu ve Trakya'da dolaşan İtilaf kontrol subaylarının sorumluluk alanına girmiştir.³² Bunun sonucunda da İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı hapishanelerine istedikleri gibi müdahalede bulunarak değişik suçlardan dolayı hüküm giymiş kişileri de serbest bırakmışlardır.³³ İtilaf Devletleri subaylarının istedikleri kişileri hapishanelerden serbest bıraktırmaları ve yöneticilere karşı saygısız davranışlarından dolayı çok sayıda hapishane müdürü ise istifa talebinde bulunmuştur.³⁴

Hapishanelerde Asayiş Sorunu ve Firar Hadiselerinin Önlenmesi İçin Yapılması Gerekenler

Mutareke Dönemi'nin siyasi belirsizliği içerisinde hapishanelerdeki en önemli problemlerden birisi firar hadiseleriydi. Dâhiliye Nezareti, gerekli tedbirleri alarak firar hadiselerini önlemek amacıyla müfettişler görevlendirmekte ve hapishane yetkililerinin görüşlerine başvuruyordu.

İstanbul'daki Hapishane-i Umumide meydana gelen firar hadiselerinin artması üzerine hapishanenin muhafaza ve inzibat işleri hakkında bir rapor hazırlanmış ve Hapishaneler Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir. Bu raporda hapishane binalarının genel olarak güvenliği sağlamaya yeterli olduğu fakat gerçekleşen firar hadiselerinin güvenliği sağlayan jandarma ve gardiyanların yeterli sayıda ve nitelikli kişilerden oluşmamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Özellikle gardiyan maaşının artırılarak nitelikli kişilerin bu işi

---

³¹ Tülay Alim Baran, "Mutareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi", *Belleken*, C LXXII, Sayı 263, Nisan 2008, s. 160-161.

³² Mustafa Budak, "Mutareke Döneminde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 5, 1997, s. 96-97.

³³ BOA. DH. EUM. AYŞ. (*Dâhiliye Nezareti Asayiş Kalemi Belgeleri*) Dosya No:7 Gömlek No:122.

³⁴ Mehmet Okur, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Etkileri ve Hükümetlerin Tutumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 57, Cilt: XIX, Kasım 2003, s. 1138.

yapmasının sağlanmasıyla hapishanelerdeki firar hadiselerinin önlenilebileceği çözüm yolu olarak gösterilmektedir.³⁵

Jandarma, günümüzde olduğu gibi o dönemde de hapishanelerin dış güvenliğini sağladığı için, Merkez Jandarma Komutanlığı da *Dersaadet Hapishane-i Umumiyesi* hakkında, güvenliğini sağlayan nöbetçilerin eksikleriyle ilgili bir rapor hazırlamıştır.

Bu raporda: Firar hadiselerinin engellenmesi için çözüm önerileri olarak, jandarmaların daha rahat nöbet tutması amacıyla nöbet tutulan baraka ve kulübelerin noksan olan kapı ve pencere camlarının takılması, üstlerindeki çinkoların ve kiremitlerin aktarılması suretiyle tamir edilmesi ve çürümüş olan ahşap merdiven ve çerçevelerin tamir edilmesi gerektiği sıralanmıştır.³⁶ Tamamı nöbetçilerin nöbet yerleriyle ilgili olan bu isteklerin kış mevsiminden dolayı güvenlik açısından ayrı bir önem arz ettiği de raporda dile getirilmiştir.

Hapishanelerde düzen ve asayişin sağlanması için *Hapishaneler ve Terkişbaneler Müdüriyeti Umumiyesi* tarafından Kavanin ve Nizamât Kalemi mümeyyizlerine hazırlattırılan 28 Mart 1920 tarihli raporda ise hapishanelerin güvenliği ile ilgili şu hususlara dikkat çekilmektedir:

1- Hapishane içerisinde mahkûmların hükümet tarafından verilen karyola ve battaniye dışında eşya bulundurmasına müsaade edilmemesi gerekir.

2- Koğuşlarda adeta mikrop yuvası haline gelmiş eşyaların sökülüp kaldırılması icap etmektedir. Koğuşlar bu suretle temizleneceği gibi inzibat işleri de kolaylıkla sağlanacaktır.

3- Mevcudun fazlalığı, koğuşların kalabalık olması, kontrolü ve yoklamayı tam olarak yapmayı engellemektedir. Büyük koğuşların bölünmesi ve koğuşların gündüz vaktinde de elektrik ile aydınlatılması gerekmektedir.

4- Hapishanelerin zemin katları kullanılmamaktadır. Buralar elektrikle aydınlatılıp tamir edilerek yemekhane ve kışın da teneffüshane olarak kullanılabilir.

5- Yeme, yatma, çamaşır yıkama, teneffüs yapma, ibadet yapma, ders okuma, atölyelerde çalışma, abdesthaneleri ve koğuşları temizleme, yatakları yapma gibi hapishanedeki herkesin yapması gereken işlerin tanzim edilmesi zorunlu olduğu gibi bunların ciddi bir surette tatbik olunması için müdüriyete kesin emir verilmesi gerekmektedir.

³⁵BOA. DH. MB. HPS. (*Dâbîliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri*) Dosya No: 161, Gömlek No: 35.

³⁶ BOA. DH. MB. HPS. M... (*Dâbîliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik*) Dosya No: 51, Gömlek No: 44.

6- Hapishanede kurulan atölyelerde eksik aletlerin bulunması ve bunlardan bozuk olanların tamir edilerek mahkûmların buralarda çalıştırılması düzenin sağlanması adına önemlidir.

7- Suç oranlarında meydana gelen artıştan dolayı mahkûmlar için yer sıkıntısının çözülebilmesi amacıyla hapishanelerdeki imkânların genişletilmesi ve hapishaneler arasında nakil yapılması gerekmektedir.

8- Bayan hapishanesindeki mevcut mahkûm kadınlar hiçbir işle uğraşmamaktadırlar. Kadın mahkûmların dikiş dikmek ve çamaşır yıkamak gibi işlerde istihdam edilmesi hapishanelerin yararına olacaktır.

9- Kundra atölyesi ve terzihane gibi atölyelerden istifade için taşradaki hapishanelerde uzun müddet mahkûmiyet cezası almış sanat erbabının buraya nakli ve buradan sabıkalılar arasından hapishanenin nizam ve intizamını ihlal edenlerin bunlara karşılık taşraya gönderilmeleri hem asayişin temin ve hem de mahkûmlardan yararlanılması adına önemlidir.

10- Gerek ceza kanunnamesinde ve gerekse hapishaneler nizamnamesinde mahkûmlardan ahlaken düzelenlerin affedileceği belirtilse de, bununla ilgili bir kanuni düzenleme olmadığı için, keyfî uygulamalara neden olmaktadır. Bu hususta keyfiligi önleyecek bir sistem belirlenmesi gereklidir.³⁷

Bu rapordan da anlaşılacağı üzere hapishanelerde kapasitenin çok üstünde mahkûm bulunması ve fiziki şartların yetersizliğinin yanında denetimsizlik sonucu hapishanelerin nizamnameye uygun olmayan bir şekilde idare edilmesi düzen ve asayişle ilgili ciddi sorunlar doğurmaktaydı.

Teftiş heyetlerinin haricinde Mütareke Dönemi'nde *Hapishane-i Umumi Müdüriyetince* de hapishanenin eksiklikleri ve yapılması gerekenlerle ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Dâhiliye Nezaretine sunulan bu raporda hapishanelerdeki asayiş ve güvenlik problemleri öncelikli olarak personel yetersizliğine bağlanmış ve acilen gardiyan ve hasta bakıcı sayısının artırılması gerektiği belirtilmiştir. Personel ihtiyacının karşılanması adına henüz faaliyette olmayan Üsküdar Tevkifhanesinde görevli personelin Hapishane-i Umumiye Müdüriyeti emrine verilmesi teklif edilmiştir. Ayrıca hapishanede suça meyilli bazı kişilerin tecrit edilmesi için özel yerler hazırlanması gerektiği de dile getirilmiştir.³⁸ Osmanlı hapishanelerinde en önemli güvenlik sorunlarından biri de içeriye sokulan silah ve aletlerdi. Gizlice içeriye sokulan silah ve çakı gibi aletler hapishanelerde iç güvenliğin tam sağlanamamasına yol açmaktaydı.³⁹

Fakat hapishane olarak kullanılan binaların başka amaçlarla inşa edilmiş olmasından dolayı fiziki şartlarının güvenliği sağlama konusunda yetersiz

³⁷ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 42 Gömlek No: 10.

³⁸ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 50 Gömlek No: 74.

³⁹ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 46 Gömlek No: 79.

kalmaları ve bu yapıların eski olmalarına bir de personelin ihmalleri eklenince⁴⁰ Osmanlı hapishanelerinde sıkça görülen firar hadiselerinin önlenmesi oldukça zor görünüyordu.

İstanbul Hapishanelerinin Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır şartları hapishanelerin durumunu daha da kötüleştirdiği için mütareke döneminde hapishanelerde yaşanan sıkıntılar Osmanlı devlet adamlarının ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin dikkatini çekmekteydi. Mütareke Dönemi'nde İngiliz subaylarından Doktor Miralay Johnson ve Doktor Zeki Bey'in yaptığı teftişler neticesinde hapishanelerin sağlıksız şartlarının düzeltilmesinin Dâhiliye Nezaretinden istenmesine rağmen bir gelişme olmadığı görülmüştür.⁴¹ Hapishane ihtiyacının en fazla olduğu il şüphesiz ki devletin merkezi İstanbul'du. İstanbul'da Hapishane-i Umumi'deki hükümlü ve tutuklu sayısının artması üzerine merkez hapishanesine ek olarak Üsküdar ve İshak Paşa Tevkifhaneleri yapılarak çözüm bulunmaya çalışılmıştı.

Müttefik Kuvvetler de İstanbul'da bulunan Osmanlı hapishanelerinin yanında kendi polis kuvvetlerinin kontrolünde değişik semtlerde altı tane hapishane açarak işgal yılları süresince kullanmışlardır. Bunlardan Duyunu-u Umumiye yanında bulunan hapishane Müttefik Devletler tarafından ortak kullanılmaktaydı.⁴²

İshak Paşa Tevkifhanesi

1921 yılına gelindiğinde yeni inşa edilmiş olan *İshak Paşa Tevkifhanesinin* lağım çalışması hâlâ yapılmamış olduğundan sağlıksız bir durumdaydı. Kış münasebetiyle problem gözükmüyorsa da ileride ciddi sağlık sorunlarına yol açabileceğinden lağım çalışmasının acilen tamamlanması gerekmekteydi. Abdethaneler, elektrik ve su sistemi, döşemeler, merdivenler, mutfak ve su deposu gibi çalışmalar da tamamlanmamıştı. Daha önce askeri birliklerin kullandığı bu mekânın camları kırık ve hamamı da kullanılamayacak haldeydi. Tevkifhanenin ciddi güvenlik problemleri vardı ve kuyuları mevcut olmadığından inzibat temin olunamıyordu. Tutukluların hepsinin aynı anda girişe hücum etmeleri halinde firarları muhakkaktı.⁴³

⁴⁰ Ali Rıza Gönüllü, "20. Yüzyılın Başında Alanya Hapishanesi", Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Babil Yayınları, İstanbul, 2006, *Zindanlar ve Mabkûmlar*, s. 58-64.

⁴¹ Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishanesinde İslah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 166-167.

⁴² Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, (İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), 1997, s. 87.

⁴³ BOA. DH. MB. HPS. Dosya No:130 Gömlek No:71.

Üsküdar Tevkifhanesi

Üsküdar Tevkifhanesi savaş sırasında askeri birliklerce kullanılmıştı ve harap bir durumdaydı. Lağım şebekesi yapılmamış olduğundan sağlıksız bir haldeydi. Mutfak, çatı, elektrik sistemi gibi ciddi eksikleri vardı. Hapishane inşaatının tamamlanmamış olması güvenlik zafiyeti oluşturacağından diğer hapishanelerden Üsküdar Hapishanesine tutuklu nakli yapılamamaktaydı. Askeri işgalden dolayı meydana gelen hasarlar tamir edilmediği sürece de kullanılması mümkün değildi.⁴⁴ İtilaf Kuvvetleri Komisyonu tarafından İstanbul'daki diğer hapishanelerdeki yoğunluktan dolayı inşaatının bir an önce bitirilmesi istenen Üsküdar Tevkifhanesinin tamamlanmasından sonra işgal kuvvetlerince askeri kışla olarak kullanılması ise İstanbul'daki hapishaneler sorununu iyice içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiştir.⁴⁵

Hapishane-i Umumi

Sultanahmet'te bulunan eski İbrahim Paşa Sarayı *Hapishane-i Umumiye* ismiyle İstanbul'un en büyük hapishanesi olarak hizmet vermektedir. Hapishanede 250 ve 500 kişilik olmak üzere iki koğu vardı. Ayrıca "Karadelik" denen güneş görmeyen özel bölümler ve sıbyan koğu bulunmaktaydı.⁴⁶ Hapishane-i Umumi binası eski bir yapı olması ve hapishane olarak inşa edilmemesinden dolayı sürekli tamirattan geçiriliyordu. Tutuklu ve hükümlülerin birçoğu yataksız ve elbisesizdi. Hapishanenin hastanesinde ilaç bulunmamaktaydı. Memurlar da maaş alamadıklarından vazifelerini tam yapmıyordu.⁴⁷ Hapishane-i Umumideki en büyük problemlerden birisi personel eksikliği idi. Hapishane idari odalarında kâtip ve odacı sıfatıyla mahkûm ve tutuklu çalıştırılması kanuna uygun olmadığı için bundan vazgeçilmesi gerektiği teftiş raporlarında sıkça belirtilmekteydi.⁴⁸

İstanbul'da bulunan Hapishane-i Umumideki bu sıkıntıların kamuoyunda sık sık gündeme gelmesi, mülkiye müfettişleri tarafından sürekli teftiş edilmesine neden olmaktadır. Bu teftişler neticesinde yazılan raporlarda belirtilen eksikliklerden yapılması mümkün olanlar imkân dâhilinde kanunlara ve mevzuata uygun olarak yerine getirilmeye çalışılmaktaydı.⁴⁹ Fakat birçoğunun yapılması Mütareke Dönemi şartlarında mümkün görünmüyordu.

⁴⁴ BOA. DH. MB. HPS. Dosya No: 130, Gömlek No: 71.

⁴⁵ Mümin Yıldıztaş, *Yaralı Payitaht İstanbul'un İşgali*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 208-209.

⁴⁶ Yıldıztaş, *age.*, s. 201-204.

⁴⁷ BOA. DH. MB. HPS. Dosya No: 130, Gömlek No: 71.

⁴⁸ BOA. DH.MB.HPS.M.. Dosya No: 38, Gömlek No: 43.

⁴⁹ BOA. DH. HMŞ. (*Dâbilye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Belgeleri*) Dosya No: 5, Gömlek No: 12-5.

İstanbul Hapishanelerinin Umumi Teftişi

Nizamname gereği Osmanlı hapishanelerinin, kanuna aykırı hapsedilmiş kişi olup olmadığı, idari yapısı, defter kayıtları, sağlık ve hijyen koşulları gibi yönleriyle adliye müfettişleri tarafından denetlenmesi gerekiyordu.⁵⁰ Fakat savaş şartlarında bunun düzenli bir şekilde yapılması mümkün olmamıştı.

Hapishanelerle ilgili sıkıntılardan ve şikâyetlerin artması üzerine savaş sonrası dönemde İstanbul'daki hapishanelerle ilgili olarak en kapsamlı teftiş Ocak 1919'da Jandarma Kumandanı, Sıhhiye Müdürü, Bayındırlık Başmühendisi ve Mektubi Mümeyyizi Sadri Beyler tarafından yapılmıştır. Bu teftiş komisyonu İstanbul'daki hapishaneleri dolaşarak eksiklikleri ve sıkıntıları ayrıntılı bir şekilde rapor haline getirmişlerdir. Bu rapora göre İstanbul hapishanelerinin eksikleri şu şekilde belirlenmiştir:

a- Koğuşlar

Hapishanede koğuşlar karanlık ve rutubet içerisindedir. Burada mahkûmlar bir mezar karanlığı içinde havasız, ışıksız ve kahredici bir ortamda hayatını geçirmektedir. Altlarında bir hasır parçası bile mevcut değildir. Katil ve cani de olsalar bunlar da insandır. Bu sefaletanede değil insanların, baykuşların bile barınması mümkün değildir.

b- Dershaneler

Dershane kapalı olup terk edilmiş bir haldedir. Burası mahkûmların terbiyesi adına kullanılmalıdır.

c- İmalathaneler

Hapishanede terzihane, kundurahane, marangozhane gibi muayyen imalathaneler vardır. Fakat bunların asıl maksadına uygun kullanılmadığı görülmektedir.

d- Memurlar Hakkında Takibat

Hapishanedeki olumsuz gelişmelerde ve firarlarda ihmalleri görülen memurlar için açılan soruşturmaların uzun süre neticelenmemesi memurların bu tür ihmalleri tekrarlamalarına neden olduğundan soruşturmalar hızlıca tamamlanıp sorumluları cezalandırılmalıdır. Suçu görülen memurlara sadece meslekten men cezası verilmeyip haklarında kanuni soruşturma da açılmalıdır.

e- Muhâberat ve Muâmelat

Hapishaneler, valiliğin bir şubesi oldukları için yapılacak tüm muamele ve haberleşmelerde valiliğe müracaat edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı hapishanelerin başka makam ve müdüriyetlerle haberleşmesi ve onlardan emir alması söz konusu olamaz. Fakat hapishane idaresinin doğrudan başka kurumlarla haberleştiği ve hatta onların emirlerini yerine getirdiği görülmüştür.

⁵⁰ Demirel, *age.*, s. 295.

f- Defter Kayıtları

Mevcut defterler ihtiyaca cevap veremeyeceğinden dolayı iptal olunmalıdır. Usul ve nizamla muvafık olarak hapishaneye ne alınmış ve ne sarf edilmiş işe açık bir surette yeni tutulacak defterlere kaydedilmesi gerekmektedir.

g- Dışarı Çıkan Mahkûmlar

Mahkûmların dışarı çıkışının önünü almak zor bir meseledir. Bir kere bu hareket hapishane müdürlerinin emirleri ve arzularıyla icra edilebilir. Ama şu an gardiyanlar istedikleri mahkûmları hapishane müdürünün malumatı olmaksızın dışarı bırakabiliyorlar. Bundan dolayı hapishane mevcudu değişik zamanlarda, müdürler tarafından yoklama alınarak kontrol edilmelidir. Müdürlerin de bu hususta ihmalkâr davranmalarına meydan vermemek için hapishanenin ansızın ve farklı zamanlarda vilayetçe teftiş ettirilmesi gerekmektedir.

h- Ekmek ve Yemek

Koşullarda kapıcılık ve meydancılık gibi hizmetlere ayrılmış olanlara istihkaklarından fazla ekmek ve yiyecek verildiğinden bu durum mahkûmlar arasında rekabete ve düşmanlığa neden olmaktadır. Mahkûmların hepsine aynı cins ve aynı oranda yemek verilmesiyle adaletin sağlanarak mahkûmlar arasındaki problemlerin önlenmesi gerekir.

j- İhbarlar

Hapishanenin işleyişi ile ilgili yapılan ihbarların çoğunu önceden hapishanede bulunmuş kişilerin, hapishaneden müteahhitlik yaparak menfaat sağlamakta iken sonradan işlerine son verilenlerin veya hapishane ile alakaları kesilmiş kimselerin yaptığı görülmektedir. Bu tür şikâyetler müfettişleri, müdürleri ve memurları aşırı derecede meşgul etmektedir.

k- Maaşlar

Hayat pahalılığından dolayı hapishane çalışanlarının maaşları geçinmelerine yetmediğinden bu kişilerin maaşları artırılmalıdır. Özellikle şu anki maaşla işini hakkıyla yapacak gardiyan bulmak çok zordur.

l- Firar Vukuatı

Hapishanelerin fiziki şartlarının olumsuz olmasından dolayı insanın yaşayamayacağı kadar kötü yerlerde kalan ve bir işle meşgul edilmeyen mahkûmlar arasında firar hadiseleri olmaktadır. Mahkûmlar hapishanede terzihane, kundurahane, marangozhane gibi imalathanelerde çalıştırılırsa para kazanarak daha iyi bir yaşam sürerler ve para tedariki için firar teşebbüsünde bulunmazlar. Hapishanede mahkûmlardan bazıları kapıcılık gibi önemli bir işte görevlendirilmekte ki bu durum hapishaneye istenmeyen şeylerin sokulmasına ve firar hadiselerine neden olduğundan engellenmelidir.

Teftiş heyetinin, devlet yönetim merkezi olan ve her an göz önünde olan İstanbul hapishaneleri ile ilgili bu ayrıntılı raporu hapishanelerdeki personel

eksikliğini, disiplin problemini, olumsuz yaşam koşullarını, idari boşluğu ve mahkûmların sağlık sorunlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Teftiş heyeti hapisane ve tevkifhanelerin durumunu gösteren bu ayrıntılı teftiş raporunun haricinde İstanbul Valiliğinin hapisanelerde acil yapması gerekli olan düzenlemeleri şu şekilde sıralamıştır:

1- Hapisaneler tamirattan geçirilse bile ne idare, ne inzibat, ne sıhhat ve ne de insaniyet açısından kullanılmaya uygun olmadığından hapisane ve tevkifhanelerin inşası bitinceye kadar şehir dışındaki kırsallardan birinin hapisane olarak tahsis edilmesi gereklidir.

2- Halen tutuklu ve hükümlülerden pek çoğu iyi beslenemediklerinden dolayı kansızlık hastalığına yakalanmışlardır. Bunların hapisaneler nizamnamesine uygun olarak işlerinin sağlanması gerekmektedir.

3- Hapishaneye düzenli olarak sabun gönderilmesi ve hapisanedeki hamamın haftada birkaç gün yaktırılarak tutuklu ve hükümlülerin temizlenmelerinin sağlanması gereklidir. Ayrıca bunlara çamaşır, elbise ve ayakkabı temin edilmelidir.

4- Hapishane-i Umumideki perişan vaziyetteki hastanenin daha iyi bir yere taşınarak kullanılabilir hale getirilmesi gerekir.

5- Mahkûm ve tutuklular tahtalar üzerinde yatmakta olduklarından büyük bir kısmı hastalanmaktadırlar. Bunların yatmaları için altlarına ot minder ayarlanması gerekmektedir.

6- Tevkifhane pek harap bir haldedir. Üstteki bazı koşulların ansızın çökme ihtimali olduğundan bunların derhal başka bir yere nakledilmesi gerekir.

7- Gerek hapisane ve gerek tevkifhanede iç güvenliğin sağlanması ve duvar delmek gibi vakaların önlenmesi için her koşula, mahkûmlardan seçilmemiş olmak koşuluyla, iki gardiyan düşecek şekilde gardiyan sayısının artırılması gerekir.

8- Gardiyanların mahkûmlara karşı nüfuzlu olabilmeleri ve emirlerini yaptırabilmeleri için mahkûmlardan hiçbir suretle istifade beklememeleri lazımdır. Bunun için maaşlarının artırılması gerekir.

9- Tutuklu ve hükümlülerden mahkemelere götürülenlerin yollarda firarlarının önlenmesi için acilen uygun iki araba ayarlanması şarttır. Böylece tutukluların elleri kelepçeli olarak insanların bakışları arasında yürüyerek sevk edilmeleri gibi çirkin görüntüler de önlenmiş olur.

10- Gerek hapisanede ve gerek tevkifhanede yakacak pek noksandır. Sadece kömür vardır. Kömürün zehirlenmelere yol açması ve az miktarda bulunmasından dolayı koşullara odun ve sac soba verilmelidir.⁵¹

---

⁵¹ BOA. MB. HPS. M., Dosya No: 39, Gömlek No: 15.

Gerek teftiş raporları ve gerekse teftiş heyeti tarafından valilikten yapılması istenen bu düzenlemeler İstanbul'da Mütareke Dönemi hapishanelerinin her yönüyle ihmal edilmişliğini açıkça ortaya koymaktaydı. Bu raporlar hapishanelerin insani olmayan yaşam koşullarını ve perişan halini göstermesi adına da son derece önemlidir.

Yine farklı bir zamanda yapılan teftişte Müfettiş İydo ve Hasan Hüseyin Beyler tarafından da İstanbul'daki hapishanelerde yapılan tetkikler neticesinde Hapishane-i Umumide yapılması gereken bazı işlerin yapılmadığı, mahkûmlardan toplanmakta olan paraların ve hapishanenin hesaplarının muhasebe usullerine aykırı tutulduğu, terzihane ve marangozhanede üretilen mamuller hakkında bir kayıt tutulmadığı belirtilmiştir. Raporla hastanenin kayıtları ve işleyişiyle ilgili problemler ve tutukluların durumlarıyla ilgili sıkıntılarda dile getirilmiştir. Aynı problemlerin daha önceki teftiş raporlarında da ayrıntısıyla dile getirilmesi sorunların giderilemediğini göstermekteydi.⁵²

İtilaf Devletleri Heyeti'nin Anadolu'daki Bazı Hapishanelerle İlgili İzlenimleri

Mondros sonrası İtilaf Devletleri esirleri ve Ermenilerin serbest bırakılması bahanesiyle Osmanlı hapishanelerine müdahale etmek isteyen İtilaf Devletleri fevkalade komiserleri, 12 Ağustos 1919'da hapishanelerin mütareke komisyonu tarafından teftiş edilmesine karar vermişlerdi.

Bu karar doğrultusunda harekete geçen mütareke komisyonununun 8 Aralık 1919 tarihli notasına binaen oluşturulan Üç İtilaf Subayı; Fransız Jandarma Yüzbaşı *du Lattay*, İngiliz Yüzbaşısı *A.J. Wilson*, İtalyan *Raimondi* ve *Bekir Bey*'den oluşan heyet Anadolu'daki on üç hapishaneyi teftiş ederek bir rapor hazırlamışlardır.

İtilaf heyetinin Anadolu'da gezdikleri hapishanelerle ilgili hazırladıkları bu raporlar Mütareke Dönemi'nde taşra hapishanelerinin içinde bulunduğu durumu ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktaydı. Heyetin incelemede bulunduğu ve durumlarını ayrıntılı olarak belirttikleri hapishaneler şunlardır:

1-Bursa

12 Aralık 1919 tarihinde Bursa Hapishanesinde 471 mahpus vardır. Bunların 335'i tutuklu, 129'u mahkûmdur. Bunlar tevkifhanede, tevkifhane-i umumide, kadınlar hapishanesinde ve inşa edilmekte olan binalarda bulunmaktadır. Hastanede ise 9 erkek ve 1 kadın mahpus bulunuyordu. On metre kareye bir kişi hesap edilirse Bursa Hapishanesinde 150 kişiden fazla mahkûm bulunması sıhhat açısından uygun değildir. Fakat mevcuda bakıldığında hapishanedeki

⁵² BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 48, Gömlek No: 2.

sayının çok fazla olduğu görülmektedir. Hapishanedeki sıkışıklığın önlenmesi için inşa edilmekte olan binanın bir an evvel bitirilmesi gerekmektedir. Yeni binanın inşaatının tamamlanmasıyla Bursa Hapishanesindeki sıkışıklık sona ermiş olacaktır.⁵³

Hapishanede yemekte verilen gıdalar yetersizdir. Hapishanede bulunan erkeklere, çocuklara ve özellikle çocuklarıyla beraber bulunan kadınlara yeterli miktarda gıda verilmesi gerekmektedir. Hapishanede uzun süredir mahkemeye çıkarılmayı bekleyen kişiler vardır. Bunlardan bazıları bir seneden beri mahkemeye sevk edilmemiş olup bir an önce mahkemeye çıkarılmalıydılar.⁵⁴

2- Adapazarı

19 Aralık 1920 tarihinde Adapazarı Hapishanesinde 13 erkek ve 2 kadın mahkûm ile 46 erkek ve 3 kadın tutuklu bulunmaktadır. Kadın hapishanesi uygun bir yerdir. Erkek hapishanesi havadar ve ışıklı beş odadan oluşmaktadır. Hapishane müdürü vazifesini iyi yaparak hapishaneyi gayet temiz tutmuştur. Kadınlar hapishanesinde valideleriyle bulunan çocuklara süt verilmesi için Kaymakam Bey nezdinde girişimde bulunulmuştur.⁵⁵

3- İzmit

Aralık 1920 tarihinde İzmit Hapishanesinde 144 mahpus vardır. Bunlarının 121'i erkek, 1'i kadın tutukludur. Mahkûmların ise 23'ü erkek, 1'i kadındır. Kadınlar ayrı bir bina içerisinde bulunmaktadır. Burada mahkûm ve tutuklular birlikte bulunmaktadır. Kadınlar hapishanesi gayet iyi durumdadır. Fakat erkekler hapishanesinin durumu çok kötüdür. ⁵⁶ Hapishane, müdürün ilgisizliğinden dolayı pis bir haldedir. Fazla firar olmaktadır. Firarların önlenmesi için jandarma ve gardiyan sayısının artırılması gerekmektedir.⁵⁷

4- Gökboza

22 Aralık 1919 tarihinde Gökboza Hapishanesinde 7 mahpus vardır. Bunlardan 3'ü mahkûm, 4'ü tutukludur. Tavsiyemiz üzerine Osmanlı hapishanelerini teftişe memur ve komisyon refakatinde bulunan Bekir Bey, hapishanenin duvarlarını badana ve bazı yerlerini tamir etmek üzere Kaymakam Bey'e 15 Osmanlı lirası vermiştir.

5- Geyve

11 Ocak 1920 tarihinde Geyve'de 32 mahpus vardır. Hapishane temiz ve münasiptir. Yalnız binayı çeviren duvar alçak bulunduğundan duvarın

⁵³ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

⁵⁴ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 40.

⁵⁵ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

⁵⁶ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

⁵⁷ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 40.

yükseltilmesi istenmiş ve kaymakam hapishaneler için gelen mevcut para ile gerekli çalışmanın yapılacağına dair teminatta bulunmuştur.⁵⁸

6- Bilecik

12 Ocak 1920 tarihinde Bilecik Hapishanesinde 93 mahpus vardır. Bunlar; 2'si kadın 76 mahkûm ve 1'i çocuk 57 tutukludan oluşmaktadır. Kadınlar için ayrı bir hapishane mevcuttur. Hapishanenin nezafet ve intizamı bizi hayretler içinde bırakmıştır. Hapishane Müdürü Hacı Hasan Zeki vazifesinin ehli bir kişidir. Tüm hapishanelerin Bilecik gibi temiz tutulması ve başlarında da bu ayarda bir müdürün bulunması temenni olunur. Hapishane içerisinde bulunan frengi hastası 2 kişi hakkında mutasarrıf beyin dikkatini çektik. Bilecik'te hastane mevcut olmadığından bu hastaların Bursa'daki hastaneye nakillerini tavsiye ettik.

7- Eskişehir

14 Ocak 1920 tarihinde Eskişehir Hapishanesinde 53 mahkûm ve 110 tutuklu bulunmaktadır. Kadınlar hapishanesinde ise 3 mahkûm ve 6 tutuklu vardır. Eskişehir hapishanesinde yeterli miktarda gardiyan bulunması yönünde mutasarrıf bey nezdinde teşebbüste bulunulmuştur. Eskişehir erkek hapishanesi mevcuda nazaran fevkalade küçüktür. Eskişehir'de yeni bir hapishane binası yapımına başlanmışsa da ödenek yetersizliğinden dolayı zemin katı yapıldıktan sonra inşaat durmuştur. İnşaatın tamamlanması için gerekli ödeneğin sağlanması amacıyla girişimlerde bulunulması istenmiştir. 14 Ocak 1920'de Eskişehir Hapishanesinden 21 kişi firar etmiştir. Bunlardan 6'sı yakalanmıştır. Bu firar bir gardiyan ile bir jandarma tarafından tertip edilmiştir. Gardiyan görevinden azledilmiş jandarma ise tutuklanmıştır.

8- Ankara

17 Ocak 1920 tarihinde Ankara Hapishanesinde toplam 247 tutuklu ve 70 mahkûm vardır. Erkek hapishanesinde 237 tutuklu ve 68 mahkûm, kadın hapishanesinde ise 10 tutuklu ve 2 mahkûm bulunmaktadır. Hapishanedeki tutukluların bir an önce mahkemeye çıkarılması gerekmektedir. Hatta bir kişi 31 aydır tutuklu bulunmaktadır. Kadınlar hapishanesi oldukça iyi durumdadır. Erkekler hapishanesi ise çok pistir.⁵⁹ Hapishane rutubetli olup odalara fazla pencere açmak gerekmektedir. Bir çamaşırhane ayarlanması şarttır. Hapishane kaydı çok kötü tutulmaktadır. Hapishane Müdürü vazifesinin ehli değildir. Derhal vazifesine son verilmesi gerekmektedir.⁶⁰ Erkekler hapishanesinde yapılacak tamirat için hapishaneleri teftişe memur Bekir Bey vasıtasıyla 100

⁵⁸ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

⁵⁹ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

⁶⁰ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 40.

Osmanlı lirası verilmiştir. Gerekli tamiratın yapılması ve müdürün de vazifesini tam olarak yapması halinde hapishane muntazam bir halde bulunacaktır.⁶¹

9- Kütahya

22 Ocak 1920 tarihinde Kütahya'da 281 mahpus vardır. Erkekler hapishanesinde 128 mahkûm ve 144 tutuklu, kadınlar hapishanesinde ise 6 mahkûm ve 3 tutuklu bulunmaktadır. Kadınlar hapishanesi oldukça münasip ve muntazamdır. Erkekler hapishanesi tamirattan geçirilmelidir. Bu hapishane eski bir bina olup zemin katında çürümüş bulunan bazı döşemeler değiştirilirse daha kullanışlı olur.

10- Afyonkarahisar

24 Ocak 1920 tarihinde Afyonkarahisar Hapishanesinde 256 mahpus vardır. Erkekler hapishanesinde 165 tutuklu ve 86 mahkûm, kadınlar hapishanesinde de 4 tutuklu ve 1 mahkûm vardır. Kadınlar hapishanesi temiz ve uygun bir yerdir. Erkekler hapishanesi eski bir bina ise de temiz bulunmakta ve iyi idare olmaktadır. İlk defa olarak mahkûmların hapishane içindeki atölyede çalıştığı görülmüştür. Burada bir kundura atölyesi mevcuttur ve bu atölyede 12 kadar mahkûm çalışmaktadır.

Hapishanede bir de hastane mevcuttur. 9 kişilik bir jandarma postası hapishaneyi muhafaza etmektedir. Şu an güvenlik iyi görünüyorsa da her vakit böyle olmadığı 31 Ağustos tarihinde 66 mahkûmun firar etmesinden anlaşılmaktadır. Tahkikat neticesinde firar hadisesinin iki gardiyanın mahkûmlara hapishane anahtarını vermesiyle gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bu gardiyanlar görevden alınmış ve haklarında adli soruşturma başlatılmıştır. Firar eden 66 mahkûmdan 28'i yakalanmıştır.

11- Akşehir

26 Ocak 1920 tarihinde Akşehir Hapishanesinde 23 kişi vardır. Bunlardan 1'i mahkûmdur. Hapishane büyük olmasından dolayı daha iyi korunmalıdır. Duvarların badana ile temizlenmesi icap etmektedir. Hapishanedeki mevcut tuvaletler yetersizdir.⁶²

12- Ilgın

28 Ocak 1920 tarihinde burada 36 mahpus bulunuyordu. Bunlardan 34'ü tutuklu 2'si mahkûmdur. Hapishane çok berbat bir halde bulunmaktadır. Odalardaki döşemeler çürümüş, pencereler dar ve odalar havasızdır. Ilgın hapishanesinin tamiri acil ve gereklidir. Konya vilayetinden tamirat için ödenek istenmesi konusunda kaymakamın teşebbüste bulunması istenmiştir.

13- Konya

---

⁶¹ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

⁶² BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

28 Ocak 1920 tarihinde Konya Hapishanesinde 517 mahpus vardı. Bunlardan 357 erkek ve 5 kadın tutuklu, 151 erkek ve 4 kadın ise mahkûmdur. Kadınlar hapishanesi iyi durumdadır. Erkekler hapishanesi ise pislik içinde bulunuyor. Odalar dar ve küçüktür. Döşemeler çok pis ve berbat bir halde olduğundan değiştirilmesi gerekmektedir. Erkekler hapishanesi şehrin ortasındadır ve çok dar bir binadır. Yeni bir hapishane binası tedarik edilmesi acil bir ihtiyaçtır. Müdürün göreve başladığı 23 Ağustos 1919 tarihinden beri firar hadiseleri artmıştır. Ortalama her ay 13'ten fazla firar hadisesi olmuştur. Gardiyanların sayısı yeterli değildir. Mevcut 5 gardiyandan 2'si ihtiyar olup vazifelerini tam yapamıyor. Hapishanede işlerin yürümesi için gardiyan sayısı 8'e çıkarılmalıdır. Hapishanenin dış güvenliğini sağlayan jandarmanın da 10 kişiye çıkarılması gerekir. Teftiş sırasında 2 jandarmanın nöbet tuttuğu görülmüştür. Ayrıca hapishane defteri de çok kötü tutulmaktadır.⁶³ Vazifesini icra edemeyen müdür derhal görevden alınmalıdır. Birçok tutuklu, mahkemelerin yavaş çalışmasından dolayı uzun süredir hapishanede mahkemeye çıkarılmayı beklemektedir.⁶⁴

İtilaf Devletleri Heyeti, Anadolu'da teftiş ettikleri 13 hapishane ile ilgili hazırladıkları ayrıntılı rapordan yola çıkarak Mütareke Dönemi'nde Osmanlı hapishanelerinde görülen genel eksikleri şu şekilde sıralamışlardır:

- a- Hapishane memurlarının sorumsuzluğundan dolayı hapishanelerde ciddi temizlik ve hijyen sorunu vardır.
- b- Mahkûmlara verilen gıdalar yetersizdir ve nizamnamede belirtilen miktara uygun değildir.
- c- Mahkûmlar ve tutuklular bir arada bulunmaktadır. Ayrılması mümkün olan yerlerde de maalesef ayrılmamıştır.
- d- Çocuk ve erkek mahkûmların yerleri mutlaka ayrılmalıdır.
- e- Tutuklu ve hükümlüler düzenli olarak doktor kontrolünden geçirilmelidir.
- f- Mahkûmlar hapishanelerdeki uygun atölyelerde çalıştırılmalı ve çocuklara da zanaat öğretilmelidir.
- g- Hapishane müdürleri Hapishaneler Genel Müdürlüğüne liyakatli kişiler arasından seçilmelidir.
- h- Hapishaneler düzenli olarak teftiş edilmelidir.
- i- Adli sistemin yavaşlığından dolayı hapishanelerde aylardır mahkemeye çıkarılmayı bekleyen tutuklular vardır.

---

⁶³ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 32.

⁶⁴ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 40.

Belirtilen bu eksiklikler ve yapılan uyarılar İstanbul hapishanelerinden sonra Anadolu'da bulunan hapishanelerin de durumunun hiç de iç açıcı olmadığını göstermekteydi. Teftiş raporu, Anadolu hapishanelerinde hayat koşullarının uygunsuzluğu, kötü sağlık şartları, düzensizlik, personel eksikliği ve güvenlik zafiyeti gibi birçok sorunu gözler önüne sermekteydi. Hapishanelerin teftiş edilmemesi, ehil olmayan müdürler tarafından yönetilmesi ve bu müdürlerden birçoğunun vurdumduymaz tavırları sorunları daha da büyütmekte ve hapishaneler meselesini içinden çıkılmaz bir hale sokmaktaydı. Ayrıca raporda belirtildiğine göre mahkûmlara verilen gıdalar da oldukça yetersizdi. Nizamnamede olmasına rağmen hapishanelerde doktorlar tarafından düzenli olarak sağlık kontrolleri de yapılmamaktaydı ki bu durum hapishanelerde bulunan tutuklu ve hükümlülerin adeta yaşam mücadelesi verdiklerinin bir göstergesiydi.

İtilaf Devletleri Teftiş Heyeti hapishanelerle ilgili hazırladıkları raporu ve uyarıları 7 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nezaretine bildirmişlerdir. Hariciye Nezareti Müsteşarı da İtilaf Devletleri Tetkik Heyeti'nin hapishanelerde yaptığı denetim sonunda ortaya çıkan eksiklerin ve uyarıların yerine getirilmesini 25 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden istemiştir.⁶⁵ Fakat İtilaf devletleri ve hükümet yetkililerince hazırlanan raporlarda belirtilen eksikliklerin birçoğu daha önceki teftişlerde belirtilmişse de bunlar ancak devletin imkânları ölçüsünde giderilebilmekteydi.⁶⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan mali sıkıntılar hapishanelerin de ihmal edilmesine neden olmuştu. Bu ihmal edilmişlikten dolayı özellikle İstanbul'da bulunan hapishanelerin kötü durumunun sık sık kamuoyunda gündeme gelmesinden dolayı sıkıntıların araştırılması amacıyla teftiş heyetleri oluşturularak hapishanelerin eksiklikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Teftişler hapishanelerde; sağlık, gıda, güvenlik, personel, fiziki şartlar ve idari konularda birçok sıkıntının ve eksikliğin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Teftiş raporlarının en dikkat çekici noktası hapishanelerin fiziki şartlarının uygunsuzluğu olmuştur. Fakat binaların kötü ve yetersiz oluşu yeni hapishanelerin inşası ile çözülebilecek problemlerdi ve bunun da Mütareke Dönemi'nin mali imkânlarıyla gerçekleşmesi mümkün değildir.

İtilaf Devletleri de Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası hapishanelerdeki esirler, Ermeniler ve Gayrimüslimlerin serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla hapishaneler üzerinde bir denetim oluşturmuşlardı. Bu denetim neticesinde İtilaf Devletleri temsilcilerince oluşturulan heyetler Osmanlı hapishanelerini

---

⁶⁵ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 40.

⁶⁶ BOA. DH. MB. HPS. Dosya No: 80, Gömlek No: 45.

denetleyerek eksikliklerle ilgili raporlar hazırlamışlardır. Daha önce Osmanlı hükümet yetkililerince yapılan hapishane teftişlerinde belirtilen birçok eksiklik İtilaf Devletleri teftiş heyetince de gündeme getirilmiştir. Ancak hapishanelerde belirtilen eksikliklerin birçoğu yeni binaların inşası ve bütçedeki hapishane ödeneklerinin artırılması ile giderilebilirdi. Fakat Mütareke Dönemi'nin ağır şartları bunları sağlamaktan oldukça uzaktı. Ayrıca hapishane müdürleri ve çalışanlarının yetersizliği ve vurdumduymazlığı da hapishanelerdeki şartları bir kat daha kötüleştirmiştir. Ama Mütareke Dönemi'nin siyasi açıdan çalkantılı yapısı içerisinde hapishanelerle ilgili bu sorunlara çözüm üretmek oldukça zor görünmekteydi. Hapishane teftişleri, hapishanelerde uzun süredir mahkemelere çıkarılmayı bekleyen tutuklu sayısının çokluğundan dolayı yavaş işleyen adalet sistemini de gözler önüne sermiştir.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

- BOA. DH. EUM. AYS. (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâbiliye Nezareti Asayiş Kalemî Belgeleri*) Dosya No:7 Gömlek No:122.
- BOA. DH. HMS. (*Dâbiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri*) Dosya No:5 Gömlek No:12/5.
- BOA. DH. MB. HPS. (*Dâbiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri*) Dosya No:130 Gömlek No:71.
- BOA. DH. MB. HPS. Dosya No:161 Gömlek No:35.
- BOA. DH. MB. HPS. Dosya No:80 Gömlek No:45.
- BOA. DH. MB. HPS. M... (*Dâbiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik*) Dosya No:51 Gömlek No:44.
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:38 Gömlek No:43.
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:39 Gömlek No:15.
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:41 Gömlek No:32.
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:41 Gömlek No:40.
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:42 Gömlek No:10.
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:46 Gömlek No:79.
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:48 Gömlek No:2
- BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No:50 Gömlek No:74
- BOA. DH. ŞRF. (*Dâbiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri*) Dosya No:96 Gömlek No:152.
- BOA. HR. SYS. (*Hariciye Nezareti Siyasi Kısım*) Dosya No:2232 Gömlek No:43.

Kitap ve Makeleler

- ADAK Ufuk (2006) *XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ege Üniversitesi.
- BARAN Tülay Alim (2008) "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri'nin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi", *Belleten*, Cilt LXXII, Sayı 263, s.155-174.
- BARDAKOĞLU Ali (1997) *Hapis, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- BUDAK Mustafa (1997) Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 5, s.81-105.
- ÇİÇEN Ahmet (2010) *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi İslahatı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* Afyon Kocatepe Üniversitesi.

- DEMİRBAŞ Timur (2010) Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi, *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul.
- DEMİREL Fatmagül (2010) *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- DEMİREL Fatmagül (t.y) Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GAZEL Ahmet Ali (2010) Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri, *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul.
- GÖNEN Yasemin Saner (2010) Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul.
- GÖNÜLLÜ Ali Rıza (2011) Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi(1867-1920), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, s. 349-392.
- GÖNÜLLÜ Ali Rıza (2006) 20. Yüzyılın Başında Alanya Hapishanesi, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali Hilal Oytun Altun), Babil Yayınları, İstanbul.
- KARACA Ali (2010) XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün, *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul.
- KENT Schull (t.y) Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KURU Alev Çakmakçoğlu (2004) *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Yüksek Kurumu Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- OKUR Mehmet (2003) İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Etkileri ve Hükümetlerin Tutumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 57, Cilt XIX, s. 1133-1156.
- ÖZTÜRK Necdet (2010) Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512), *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul.
- SANER Yasemin (t.y) Osmanlı'nın *Yüzyıllarca Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi Prangaya Vurma*, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- SOFUOĞLU Ebubekir (2010) Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri, *Hapishane Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul.
- ŞEN Hasan (t.y) Osmanlı'da Hapishane Mefhumu, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKİN Saadet (2008) Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış, *OTAM*, Sayı 24, s. 205-222.
- TEKİN Saadet, ÖZKES Sevilay (2008) Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu, *ÇTTAD*, VII/16-17, s. 187-201.
- TEMEL Mehmet (2009) XX. Yüzyıl Başlarında Mentеше Sancağı Hapishaneleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, s. 109-135.

- URAL Selçuk (2003) İtilaf ve Ermeni Esirlerin İadesi Meselesi, *Atatürk Dergisi*, Cilt III, Sayı 3, s. 151-167.
- YILDIZTAŞ Mümin (2010) *Yaralı Payıtabı İstanbul'un İşgali*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- YILDIZTAŞ Mümin (1997) *Mütareke Dönemi'nde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.